

مقدمه:

کاری خود منحصر بفرد و از جهت کمیت و کیفیت کار در زمینه ترجمه آثار فلسفی در روزگار ما بی نظیر بود. ولی حقیقتاً و به جد باید عرض کنم که بنده در این سفر و در کنار آن مرحوم در حالی که یک فاصله سنی حدود ۴۰ سال ما را از یکدیگر دور می کرد، هیچ نشان و نشانه‌ای از این صفت ناپسند در او نیافتمن. بلکه به عکس آثار افتادگی و تواضع در جمیع حرکات و سکنات او آشکار بود و این نیکترین و برترین خصلت اخلاقی برای یک اهل علم و دانشمند است. همین امر باعث شده بود که آن مرحوم نسبت به کارهای خود هیچگونه حساسیت و تعصب ویژه نداشته و مدام در پی اصلاح و تغییر آنها در چهت بهبود و دقت و رسانی بیشتر باشد. خوب به یاد ترتیب قابل پذیرش نیست.

به هر روی چون همان طور که پیشتر آمد غرض از این مقاله در اصل پرداختن به ترجمه سه جلد آثار ارسسطو است که آخرین اثر مهم آن مرحوم است. به همین مقدار بسندۀ می‌کنم و تنها متذکر می‌شوم که نگارنده در همین سفر به ایشان عرض کردم که هر چند شما مأخذ اصلی خود را در این ترجمه، ترجمه آلمانی آثار ارسسطو قرار داده‌اید ولی چون ترجمه‌های «راس» هم در ضمن متابع مورد مراجعت شما معروفی شده، اگر کسی با استناد به ترجمه «راس» در متن ترجمه شده شما هم نظر کند و نکاتی را قابل تذکر بداند، آیا از نظر شما اصل چنین کاری مقبول است یا نه، گفتند هست مشروط به آنکه هر پیشنهادی با ذکر دلیل همراه باشد و وجه ترجیح هم مشخص و مستدل باشد. زیرا در غیر این صورت من هم پاسخ خواهم داد و آنها را رد خواهم کرد. افسوس که امروز آن استناد یگانه از میان ما رخت بریسته است و نیست تا به بخش دوم سخن خود جامه عمل بپوشد و باز هم ما را درس و تعلیمی دیگر دهد.

ترجمه متون کلاسیک در رشته‌های مختلف علمی از بایسته‌ترین و در عین حال از دشوارترین کارهای

نگارنده علی رغم رشته تخصصی و تحصیلی و وظایف و مستولیتها که درک محض کثیری از استادان فلسفه و علوم عقلی را ایجاد می‌کرد موفق به درک محضر مرحوم دکتر محمد حسن لطفی نشده بوده تا اینکه به برکت وجود دوست فرزانه علی اصغر محمدخانی این توفیق درست با فاصله کمی از پیش از وفات آن مرحوم، دست داد و در سفری که به شیراز و به مناسبت چاپ ترجمه‌های آثار ارسسطو ترتیب داده شده بود در معیت این دو بزرگوار و همسر مرحوم لطفی سرکارخانم دکتر زیگفرید لطفی مجال دیدار و مصاحت چند روزه‌ای با آن استاد فرزانه فراهم آمد و حقیقتاً که خاطره‌ای به یاد ماندنی و برای بنده سفری سرشار و پریار بود و از این حیث خدا را شکرگزارم. چون غرض از این مقاله ذکر جزئیات خاطرات آن سفر نیست تنها به ذکر چند نکته در سجایای اخلاقی و سیرت علمی آن مرحوم اشاره می‌کنم تا شاید قدری ارزش ناشناخته این شخصیت فرهنگی آشکارتر شود و هم معلوم باشد که جامعه علمی و فرهنگی ما چه گوهه گرانبهایی را در روزگاری که وجود چنین اشخاصی همچون کبریت احمر شده و باید با چراغ به دنبالشان گشت و آنها را در زوایا و خبایا جستجو کرد، از دست داده است.

مقدمتاً عرض می‌کنم که رایجترین و خطرناکترین آفت اهل علم عجب و غرور است که هم زود دچار آن می‌شوند و هم دیر دست از آنها بر می‌دارد. بویژه اینکه هر چه شخص در زمینه تخصصی خود شاخص تر و کم نظریتر باشد این آفت سریعتر و عمیقتر در وجود او ریشه می‌دواند. روش است که مرحوم لطفی هم در زمینه

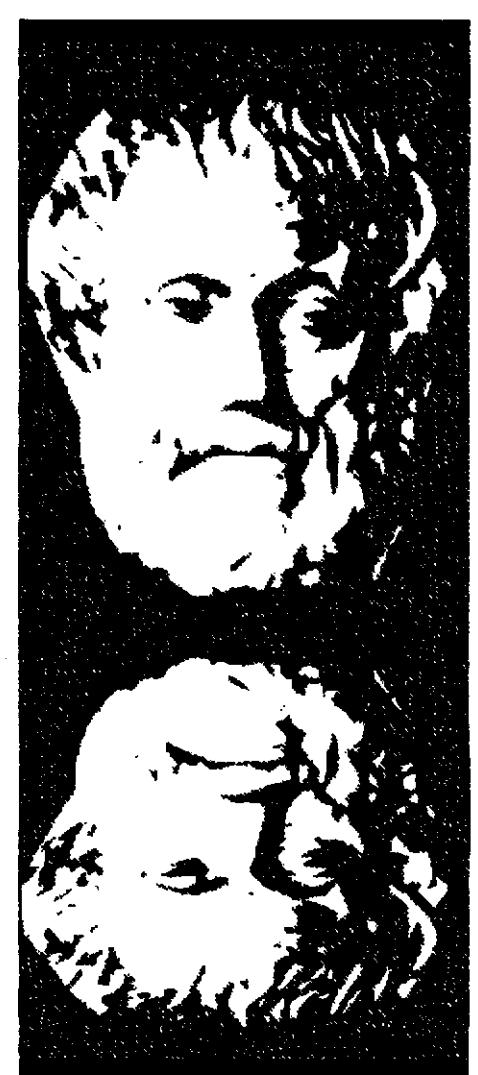
پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پortal جامع علوم انسانی

ارسطو در آینه زبان فارسی

علمی و فرهنگی است که بطور قطع علاوه به تسلط بر زبانهای مبدأ و مقصد و موضوع مورد بحث، احتیاج به دقت و سواس زائدالوصفي در جهت انتقال دقیق مفاهیم و معانی و برکنار از هر گونه لفظپردازی یا افزودن و کاستن جملات و دخالت‌های ذوقی در کار ترجمه دارد و روشن است که جمع شدن این امور در شخص واحد آن هم در زمانه‌ای که با مایه‌های علمی بسیار کمتر و صرف وقت اندک و زحمت ناچیز می‌توان در آمده‌های کلان تری داشت امری است نادر و عندالوجود هم بسیار عزیز و مغتنم.

اگر آثار کلاسیک را از حیث اهمیت، طبقه‌بندی و به ضرورت ترجمه اهم آنها عطف توجه کنیم، بی‌شك آثار ارسسطو در شمار چند اثر محدودی خواهد بود که از ضرورت و اهمیت بیشتری برخوردار است.

ابرانیان فارسی زبان قرنهاست که تفلسف می‌کنند و بزرگترین فیلسوفان و اندیشمندان را در دامان خود پرورده‌اند، ولی به عنوان فارسی زبان کمتر به منابع و مراجع اصلی فلسفه و بویژه فلسفه یونانی که بنیاد تفکر فلسفی در شرق و غرب عالم فکر و فلسفه است دسترسی داشته‌اند و عمده‌تاً یا از ترجمه‌های عربی و یا از ورای برداشتهای نوافلاطونی با این آثار آشنا شده‌اند. حتی حکیمان بزرگی چون خواجه نصیر و ملاصدرا از همان آثار ترجمه شده عربی هم کمتر بهره برده‌اند و

سید محمود یوسف تانی

ارسطو را بیشتر از طریق اثولوچیا و یا شرح و تفسیر سینایی حکمت مشاء می‌شناخته‌اند و از این امر که فلسفه و مسائل آن در منظر تفکر خود ارسسطو چه وضعیتی دارد، آگاهی نداشته‌اند و آثار آنها خود مبین خوب این مساله است. از همین روست که ما هیچگاه در تاریخ فکر خود ارسسطو شناسی یا افلاطون شناس نداشته‌ایم و باید گفت متساقنه هنوز هم نداریم و روشن است که به این زوایها هم نخواهیم داشت.

پر واضح است که قدم اول در جهت آگاهی صحیح از سرچشمۀ‌های فلسفه یونانی و بروزی سیر تأثیر آن در ادوار بعدی تفکر، منوط به آگاهی از متون اصلی این فلسفه است و کوشش‌گان در این مسیر از بزرگترین خادمان عالم فکر و اندیشه به شمار می‌آیند و بجرأت می‌توان گفت که در زبان فارسی و در حال حاضر مرحوم دکتر لطفی گوی سبقت را در این میدان از همگان ریوده، در مرتبه نخست قرار دارد. اگر از آن مرحوم تنها ترجمه‌های آثار افلاطون طبع و نشر شده بود باز هم برای احرار چنین زنده‌ای کافی بود حال آنکه علاوه بر آن ترجمه آثار فلسفه و اکنون ترجمه آثار ارسسطو قدمهای بلند دیگری است که در این راه از سوی ایشان برداشته شده است و این علاوه بر ترجمه آثار و متون مهم دیگری چون پابدیا و متفکران یونان است که در نوع خود باز هم خدمتی بی‌نظیر و در خور توجه است.

درین آثار ارسسطو مابعدالطبعه مهمترین اثر است و بعد از آن هم می‌توان فن سماع طبیعی و اخلاق نیکوماخوس را مهمترین آثار او دانست و این هر سه کتابهایی‌اند که اینک با همت و صفت‌ناپذیر این مترجم ارزشمند و پس از نزدیک به دو هزار و پانصد* سال به زبان فارسی ترجمه شده‌اند و چشم اهل خرد را به دیدار خود روشن ساخته‌اند.

از این سه اثر پیش از این ترجمه دیگری هم به زبان فارسی وجود داشته است (از مابعدالطبعه یک

پرتال جامع علوم انسانی

ترجمه، از فن سماع طبیعی دو ترجمه و از اخلاق

نیکوماخوس یک ترجمه‌که قدر وزن آنها را اکنون در مقایسه با ترجمه‌های مرحوم لطفی بهتر می‌توان دریافت و شناخت. آن مرحوم مابعدالطبعه را بر مبنای سه ترجمه آلمانی، سه ترجمه انگلیسی، یک ترجمه فرانسوی و یک ترجمه قدیم عربی که همراه با شرح این رشد به طبع رسیده و مجموعه آنها شامل ۹ ترجمه است، به زبان فارسی برگردانده است. مابعدالطبعه خود در چهارده کتاب تنظیم شده و متجمان مختلف برای این چهارده کتاب فصول مختلفی تنظیم کرده‌اند و فصول این ترجمه بر مبنای ترجمه هرمان بونیتس که مترجم معتبر آثار ارسسطو به زبان آلمانی است تنظیم شده است.

استفاده مترجم محترم از ترجمه‌های مختلف و دقیق سه زبان مهم آلمانی، انگلیسی و فرانسوی تا حدود زیادی این اعتماد را در خواننده ایجاد می‌کند که هر چند این اثر از زبان یونانی ترجمه نشده ولی در حد قابل توجهی به متن اصلی نزدیک است و فاصله چندانی با اصل ندارد. بویژه اینکه مترجم برای توضیح متن و رفع دشواریها و ابهامها با افزودن تعلیقه‌هایی مفید و روشنگر که غالباً برگرفته از حواشی راس (مترجم مهم انگلیسی آثار ارسسطو) تریکو (مترجم اصلی آثار ارسسطو به زبان فرانسه) و هرمان بونیتس (مترجم اصلی آلمانی آثار ارسسطو) است و یا افزوده خود مترجم است بر فایده ترجمه بسیار افزوده است. علی رغم دشواری و غموض متن مابعدالطبعه که از دیرباز زبانزد اهل فن بوده و چنین نیز هست، ترجمه مرحوم لطفی با زحمات فراوانی که مترجم در جهت ارائه یک متن مفتح و روشن متحمل شده است، حقاً ترجمه‌ای رسا و شیوا و دقیق و در عین حال مطابق اصطلاحات تخصصی فلسفه اسلامی است. مقایسه‌ای اجمالی بین این ترجمه و ترجمه قبلی آن که با هیبت بسیار هم چاپ شده بود و

ادعای «بر پایه متن یونانی» هم بر آن حک شده بود، امتیازها و برتریهای این ترجمه را آشکار می‌سازد، چنانکه مقایسه این ترجمه با ترجمه معروف «راس» نیز دقت و صحت آن را روشن می‌کند.

با توجه به اینکه مابعدالطیبعه کتابی است که حاوی مهمترین آراء ارسطو دربار مبادی موجود و مسائل عمده فلسفه و مباحث اصلی مربوط به جواهر و اعراض و اقسام و انواع آنهاست، ترجمه آن هم مهمتر است و هم اساسی تر و دشوارتر و این هر سه اموری هستند که کاملاً مورد توجه متوجه قرار داشته‌اند و در جای جای این ترجمه می‌توان آثار این توجه را ملاحظه و مشاهده کرد.

سماع طبیعی ارسطو را نیز استاد مرحوم از روی سه ترجمه آلمانی و یک ترجمه انگلیسی به فارسی برگردانده است و چون جمله‌های ارسطو در این کتاب گاه بسیار موجز و گاه بسیار بفرنج است و در یافتن معنای آنها آسان نیست برای آنکه کار را برخواننده آسانتر کرده باشند، زیرنویسها متعددی به کتاب افزوده‌اند. بسیاری از این زیرنویسها را از تفسیر راس و بعضی را از زیرنویسها کارل پرانتل اخذ کرده‌اند و علاوه بر آنها خود نیز هر جا که ضروری دانسته‌اند کوشیده‌اند با افزودن زیرنویسی به خواننده در فهم جمله‌ای موجز یا دشوار یاری کنند. دشواری این اثر ارسطو بر مرحوم استاد چنان آمده است که خود مرقوم داشته‌اند: «ما همیشه بر آن بوده‌ایم که ترجمه کتابهای فلسفی به زبان فارسی باید تا آنچا که ممکن است و به دقت ترجمه آسیب نرساند به نظری هر چه ساده‌تر و روشنتر به عمل آید و متوجه باید از به کاربردن واژه‌های نو و اصطلاحات دشوار و ناهموار جز در موارد ضروری بپرهیزد تا خواننده ترجمه که همه هوش و حواسش باید موقوف در یافتن مطالب فلسفی باشد مجبر نشود با عبارات ثقيل و بفرنج در آویزد یا برای فهمیدن معنی الفاظ و

برخی تفاوتها و یا افتادگیهایی برخورد که با عنایت به اعتبار ترجمه «راس» توجه و عنایت به آنها می‌تواند به فهم بهتر متن کمک کند، تذکار آنها را خالی از فایدتی نمی‌بیند^۳ (لازم به ذکر است که نگارنده سیاهه این مقاله را در زمان حیات مرحوم لطفی نگاشت و گمان می‌کرد که یادآوری این نکات ممکن است مورد توجه آن مرحوم قرار گیرد و در چاپهای بعدی کتاب اعمال شود، ولی چون ممکن است همین نکات برای سایر خوانندگان نیز مفید واقع شود، آنها را در پایان این نوشتار می‌آورد):

- ۱- ص ۱۴ س ۱۷: و این غایت، خیر آدمیان
است این جمله در ترجمه راس چنین است:
This end must be the good for man
این غایت، باید خیر آدمیان باشد.
- ۲- ص ۱۷ س ۹: برای عامه مردم نیکبختی امری
است بدیهی و قابل لمس. در ترجمه راس به جای
قابل لمس plain امده که به معنای امر آشکار و روش
است و بنابراین درستتر.
- ۳- ص ۱۸ س ۱۱: ما بحث را از چیزی شروع
خواهیم کرد که بر ما معلوم است. در ترجمه راس:
must be begin بحث باید از چیزی شروع شود.
- ۴- ص ۲۱ س ۱۵: از این رو غایت را باید
چیزهایی دانست که پیشتر نام بردیم: در ترجمه راس
and so one might rather take...
- ممکن است کسی ترجیح بدهد که غایت را... بداند
۵- ص ۲۳ س ۱۱: اما راستی این است که خیر
حتی خیری که تحت مقوله‌ای واحد قرار دارد
موضوع علوم متعدد است.
در ترجمه راس
but as it is there are many sciences even of
the things that fall under one category.

اصطلاحات به کتاب لغت مراجعه کند. ولی متأسفانه در ترجمه کتاب حاضر موفق به رعایت این اصل نشیدیم و اقتضای مطلب اجازه ندارد که در همه موارد به عبارات ساده و روشن اکتفا کنیم.^۱ با این همه عبارات همین کتاب نیز در قریب به اتفاق موارد رسا و روشن و از دقت خاص برخوردار است.

و اما سومین کتاب هم که ترجمه اخلاق
نیکوماخوس ارسطوست باید گفت که در واقع برای اولین بار است که ترجمه می‌شود زیرا ترجمه قبلی آن علاوه بر اغلاط فراوان افتادگیها و کاستیهای بسیار هم داشت که آن را از حیز انتفاع خارج می‌کرد. استاد ترجمه این اثر مهم و بینایی ارسطو در فلسفه اخلاق را بر پایه دو ترجمه آلمانی و یک ترجمه انگلیسی به انجام رسانده‌اند و گویی در ترجمه این اثر هم دسترسی به ترجمه عربی آن نداشته‌اند یا از وجودش مطلع نبوده‌اند.^۲

از آنجا که این کتاب ارسطو پیجیدگی و دشواری دو اثر پیشین او را ندارد و عبارتش در غالب موارد وافی به مقصود است، تعلیقات و حواشی چندانی هم بر آن افزوده نشده و جز در برخی موارد که مترجم خود حاشیه‌های توضیحی مختصراً نگاشته است، چندان تعلیقه و حاشیه‌ای ندارد.

مباحث دلنشیں و استوار ارسطو در این کتاب دربار نیکبختی، فضیلت، شجاعت، خویشتنداری، عدل و انصاف، فضائل عقلی، دوستی و لذت و نیکبختی از مهمترین مباحث فلسفه اخلاق است و اکنون ما به برکت ترجمه این کتاب مستقیماً با آراء ارسطو در این زمینه‌ها آشنا می‌شویم و آنها را از ورای تفسیرات و تعبیرات مختلف مورد داوری و ارزیابی قرار نمی‌دهیم. نگارنده ضمن استفاده از این سه ترجمه نفیس و اموختن از آنها، ترجمه همین کتاب اخیر را با ترجمه معروف «راس» مورد مقایسه و تطبیق داد و چون به

